

Gideon Rachman

**EPOCA LIDERULUI
CU MÂNĂ DE FIER**

**Cultul conducătorului și amenințarea
la adresa democrației**

Traducere din limba engleză
de Dan Bălănescu

POLIROM
2023

Cuprins

Introducere	9
1. Putin – arhetipul (2000)	35
2. Erdoğan – de la reformatorul liberal la liderul autoritar (2003).....	53
3. Xi Jinping – China și revenirea cultului personalității (2012)	67
4. Modi – politică autoritară în cea mai mare democrație a lumii (2014) ...	85
5. Orbán, Kaczyński și ascensiunea Europei iliberale (2015).....	103
6. Boris Johnson și Marea Britanie în epoca Brexitului (2016).....	117
7. Donald Trump – liderul cu mână de fier american (2016).....	135
8. Rodrigo Duterte și erodarea democrației în Asia de Sud-Est (2016).....	149
9. Ascensiunea lui MBS și fenomenul Netanyahu (2017).....	163
10. Bolsonaro, AMLO și revenirea caudillo-ului latino-american (2018)	177
11. Abiy Ahmed și deziluzia democrației în Africa (2019)	191
12. Merkel, Macron și lupta Europei împotriva liderilor autoritari (2020) ...	205
13. George Soros, Steve Bannon și lupta de idei	217
Epilog. Biden în epoca liderului cu mână de fier	237
<i>Mulțumiri</i>	255
<i>Note</i>	257
<i>Index</i>	277

Dar alegerile din 1994 au fost o dezamăgire pentru Fidesz, care s-a descurcat prost. A fost un punct de cotitură pentru Orbán. A început să se îndepărteze de mai vârstnicii liberali urbani din Budapesta – mulți dintre ei evrei – și a îmbrățișat o politică mai conservatoare și mai naționalistă care s-a dovedit a fi populară în orașele mici și în localitățile rurale. Noua strategie a schimbat norocul partidului: în 1998, Fidesz a câștigat alegerile, iar Orbán a devenit prim-ministru, rămânând în funcție timp de patru ani. Deriva lui de dreapta încă nu prea fusese observată în afara țării. Când am vizitat pentru prima dată Ungaria, la începutul anilor 2000, ca să urmăresc cum decurgea procesul de aderare a țării la UE, am ajuns acolo cu convingerea că Orbán încă era eroul liberal din 1989. M-am lămurit rapid că realitatea era cu totul alta.

Adevăratul succes al lui Orbán a venit în 2010. După opt ani în opoziție, norocul partidului Fidesz s-a schimbat din nou, de data aceasta printr-un scandal de corupție care a fost o lovitură nimicitoare pentru socialiștii aflați la guvernare, precum și prin urmările crizei financiare din 2008. În alegerile din 2010, partidul a repurtat o victorie zdrobitoare. În mod decisiv, a câștigat o majoritate de două treimi în Parlament, ceea ce i-a permis lui Orbán să ducă la bun sfârșit o reformă constituțională.

În ceea ce avea să devină un tipar bine-cunoscut pentru alți lideri autoritari, prim-ministrul maghiar și-a folosit mandatul democratic pentru a eroda democrația; și a profitat de prerogativele sale legale pentru a șubrezi statul de drept. În 2011, în Parlament a fost aprobată o nouă Constituție, care acorda majorității parlamentare puterea de a numi judecători la Curtea Constituțională. Curtea a fost treptat populată cu judecători favorabili lui Orbán și deposedată de o parte din prerogativele ei de control jurisdicțional. Funcționari loiali Fidesz au fost puși la conducerea presei de stat, iar prietenii și partenerii de afaceri ai lui Orbán au început să cumpere restul presei.

Prieteni de-ai mei care lucrează în presa din Ungaria mi-au spus la scurt timp după aceea povești de groază despre promovarea cu nerușinare a unor neadevăruri și a propagandei progubernamentale. Unii dintre ei au luat calea exilului. Attila Mong, unul dintre cei mai respectați reporteri din țară, a protestat împotriva noii legi a presei din 2010 cu un minut de tăcere în emisiunea lui de la radioul public. A fost concediat și, în cele din urmă, a părăsit țara.

Dar alți foști liberali au căzut la pace cu regimul și au învățat să profite de pe urma lui. În cursul unei vizite la Budapesta, la scurt timp după ce Orbán a revenit la putere, în 2010, am luat cina cu György Schöpflin, pe care l-am cunoscut în timpul Războiului Rece, când trăia în exil la Londra. Cadru universitar la London School of Economics, Schöpflin fusese o prezență constantă în studiourile BBC World Service și un adversar ferm al regimului comunist din Ungaria. Dar acum era membru al Parlamentului European din partea Fidesz, justificând fără probleme, într-un restaurant scump din Budapesta, politicile lui Orbán ca pe o apărare necesară a națiunii ungare.

Tactica pe care Orbán era pregătit să o folosească pentru a-și apăra viziunea despre Ungaria și propria poziție politică devenea tot mai radicală cu cât rămânea mai mult la putere și cu cât devenea mai sigur pe sine. În perioada care a urmat crizei refugiaților, Orbán a decis să îl demonizeze pe George Soros, fostul său binefăcător. Denunțarea unui pretins „Plan Soros” de inundare a Ungariei cu musulmani a devenit o parte esențială a campaniei sale pentru a fi reales în 2017 – în care Soros apărea rânjind pe afișele electorale din toată Ungaria. Nu exista niciun astfel de plan. În schimb, este adevărat că, atunci când criza refugiaților din Europa a atins un punct critic, Soros a scris un articol de opinie în care argumenta că UE trebuie să își redefinească politica de azil și să primească cel puțin un milion de refugiați pe an, pe care să-i distribuie în toate statele membre ale blocului¹⁴. El însuși era un susținător generos al instituțiilor filantropice pentru refugiați. În timpul alegerilor din 2017, Soros, care nu candida, a fost transformat în imaginea unui complot internațional tenebros despre care se pretindea că plănuia să inunde Ungaria cu musulmani.

Natura întunecată a campaniei anti-Soros a devenit și mai limpede un an mai târziu, când Orbán a susținut un discurs pentru a marca aniversarea revoluțiilor din 1848 din Europa. Orbán a făcut aluzie la Soros și a folosit imagini antisemite clasice, declarând că Ungaria se confrunta cu „niște adversari care sunt diferiți de noi”: „Nu li se vede fața, căci și-o ascund privirilor... Nu sunt naționali, ci internaționali. Nu cred în muncă, ci fac speculații cu bani. Nu au patrie, dar cred că toată lumea le aparține”¹⁵.

După ce a repurtat încă o victorie electorală, Orbán și-a continuat vendeta. Unul dintre cele mai generoase gesturi ale lui Soros față de

pământul său natal îl constituiseră înființarea Universității Central-Europene (CEU) în 1991 și stabilirea sediului său la Budapesta. În următoarele decenii, CEU și-a construit o reputație globală, atrăgând tinere talente și profesori din toată lumea, precum Michael Ignatieff, biograful lui Isaiah Berlin, și Tim Crane, care a renunțat la poziția sa de șef al departamentului de filosofie de la Cambridge pentru a se alătura CEU. Dar deschiderea universității față de idei din întreaga lume și legătura ei cu Soros au transformat-o într-o țintă pentru Orbán, care a adoptat o lege prin care a forțat-o să se mute din Budapesta la Viena în 2019.

Cu cât Orbán rămânea mai mult la putere, cu atât își consolida mai mult controlul asupra instituțiilor statului și societății civile. În 2019, jurnalistul ungar Paul Lendvai observa că „fiecare instituție de presă este acum controlată de regim”.

Cum se întâmplă de atâtea ori, zdrobirea sistemului judiciar și a presei independente a deschis ușa corupției. Mulți dintre vechii prieteni ai lui Orbán s-au îmbogățit din afaceri. Până în 2018, Transparency International a estimat că aproximativ 40% din contractele publice din Ungaria erau alocate după un proces care implica un singur ofertant¹⁶. În 2017, o investigație făcută de OLAF, gardianul UE împotriva corupției, a recomandat ca István Tiborcz, ginerele lui Orbán, să fie anchetat deoarece firmele sale măsluiseră oferte de zeci de milioane de euro ca să obțină contracte cu bani europeni pentru iluminatul municipal. Cum era de așteptat, Ungaria a ignorat recomandarea, iar OLAF nu a putut face nimic în această privință¹⁷. Tiborcz este acum unul dintre cei mai bogați o sută de oameni din Ungaria. La momentul respectiv se credea că al doilea cel mai bogat om din țară era Lőrinc Mészáros, un prieten din copilărie al lui Orbán.

Duhoarea corupției din jurul liderului maghiar nu l-a împiedicat să joace rolul regelui-filosof. În facultate, scrisese o disertație despre Antonio Gramsci, filosoful italian marxist care argumentase că puterea politică izvorăște adesea din controlul asupra instituțiilor culturale puternice. Ca prim-ministru, Orbán a demarat un program gramscian de transformare societală. Obiectivul lui, a declarat el, era să creeze „o nouă eră culturală”. Până și programa pentru grădiniță din Ungaria a fost modificată pentru a promova „identitatea națională, valorile culturale creștine, patriotismul”¹⁸.

Orbán a continuat să-și promoveze ideile de democrație „iliberală” și în afara Ungariei și a acoperit cu laude lideri de mână forte precum Vladimir

Putin. A fost primul lider din UE care a susținut candidatura lui Donald Trump la președinție în 2016. A lăudat în mod regulat China lui Xi și a construit o relație strânsă cu Benjamin Netanyahu din Israel. Liderul israelian era pregătit să treacă cu vederea faptul că Orbán folosea antisemitismul în campaniile politice interne în schimbul unui aliat valoros la masa UE. În UE, Orbán s-a pronunțat împotriva sancțiunilor impuse Rusiei, spunând că UE trebuie să admită că „Putin și-a făcut țara din nou măreață”¹⁹. La fel ca Putin, Xi și Erdoğan, Orbán nu avea în plan să plece prea curând de la putere. „Voi rămâne în politică în următorii 15 sau 20 de ani”, a anunțat el în 2016²⁰. În septembrie 2021, după ce Angela Merkel s-a retras de la conducerea Germaniei, Orbán a devenit cel mai longeviv prim-ministru din cele 27 de state membre ale UE.

Apariția unui lider autoritar în interiorul UE a fost o imensă provocare pentru aceasta. Un secret stânjenitor știut de toată lumea era că guvernul german îl tolerase pe Orbán pentru că îi era util. În cea mai mare parte a perioadei Orbán-Merkel, voturile Fidesz din Parlamentul European au contribuit la asigurarea unei majorități funcționale pentru Partidul Popular European (PPE), care era dominat de creștin-democrații lui Merkel. Drept urmare, CDU a făcut tot posibilul pentru a închide ochii la erodarea democrației din Ungaria și a evita astfel ca în urma unei confruntări cu Orbán PPE să-și piardă prețioasa majoritate parlamentară. Când, la un eveniment din Bruxelles, imediat după criza refugiaților, l-am întrebat pe Manfred Weber, președintele Parlamentului și membru al CSU, partidul-frate al CDU, de ce partidul lui continua să colaboreze cu Fidesz, Weber, părând ușor stânjenit, m-a informat că Orbán nu întrecuse încă măsura.

În cele din urmă s-a ajuns la un moment de cotitură în 2019, când Orbán l-a atacat pe Jean-Claude Juncker, acuzându-l pe președintele Comisiei că era în cârdășie cu George Soros într-un complot menit să oblige Ungaria să accepte refugiați. Juncker este o figură foarte respectată în Parlamentul European, iar acum se întrecuse în mod clar măsura. În 2021, când Fidesz era pe punctul de a fi exclus din PPE, Orbán a ales să părăsească singur gruparea²¹.

Dar apartenența la principala grupare de centru-dreapta din Europa nu era singurul paravan protector pentru Viktor Orbán și Fidesz. Existau și rațiuni procedurale care împiedicau democrațiile Uniunii Europene să ia măsuri drastice împotriva liderului de mână forte al Ungariei. Sancțiunea

evidentă în baza legislației UE era suspendarea dreptului de vot al Ungariei – sau oprirea fluxului de fonduri europene către Ungaria, care asigurau multe dintre contractele profitabile din care se îmbuibaseră acoliții lui Orbán. Problema e că, potrivit normelor juridice complexe ale UE, deciziile importante de acest tip trebuie luate adesea cu unanimitate de voturi. Iar în 2016, după alegeri, Orbán avea un aliat crucial în Partidul Lege și Justiție din Polonia. O axă informală apăruse în UE: Polonia proteja Ungaria și Ungaria proteja Polonia – iar liberalii europeni au fost lăsați să fiarbă pe tușă.

În Polonia, partidul Lege și Justiție acționase rapid pentru a prelua controlul asupra instituțiilor independente. Într-o mișcare care a imitat evoluțiile din Ungaria lui Orbán – și a anticipat evenimentele din America lui Trump –, noul guvern a luat în colimator Curtea Constituțională. După ce a câștigat alegerile din 2015, Lege și Justiție a refuzat să aprobe numirea în funcție a noilor judecători de către Platforma Civică, fostul partid de guvernământ, numind alți cinci judecători favorabili guvernului. De asemenea, a modificat legea pentru a face mai dificilă respingerea propunerilor guvernamentale de către Curte. Kaczyński a fost sincer în privința motivațiilor sale. Fără aceste schimbări, a arătat el, „toate acțiunile noastre ar putea fi contestate”. Într-un discurs parlamentar care a atras ovații în picioare din partea reprezentanților partidului Lege și Justiție, Kornel Morawiecki, un legislator progubernamental, a proclamat: „Binele națiunii este mai presus de lege”²². După cum vedea lucrurile partidul Lege și Justiție, „binele națiunii” implica deplasarea ireversibilă a Poloniei într-o direcție mai naționalistă și cultural conservatoare – respingând liberalismul cosmopolit al Bruxelles-ului, cu accentul său pe drepturile homosexualilor și pe internaționalism.

În ultimele zile ale lui 2015, noi legi au fost forțate în Parlament, permițând guvernului să demită înalți funcționari publici și angajați ai presei de stat. Din nou, legislatorii progubernamentali au recunoscut cinstii care au fost motivele. Elżbieta Kruk, un parlamentar de la Lege și Justiție, a argumentat că, „în loc să creeze un scut mediatic pentru a apăra interesele naționale poloneze, jurnaliștii simpatizează frecvent cu opiniile negative despre Polonia”²³. Deteriorarea standardelor presei de stat a fost rapidă și uimitoare. Când am vizitat Polonia la finele lui 2017, un universitar important mi-a spus că, în opinia sa, presa de stat ajunsese

să fie chiar mai aservită guvernului decât în anii 1970, când Partidul Comunist conducea cu mână de fier. O mențiune crucială la această opinie sumbră era că ziarele și alte organe de presă independente continuau să funcționeze și să critice guvernul. Dar masa principală de votanți a guvernului, din afara marilor orașe, avea mult mai multe șanse să-și ia informațiile de la principalele posturi de televiziune.

Pentru cei care cultivaseră ideea că Polonia era modelul unui stat cu partid unic ce trecuse cu succes la o democrație liberală, aceste evoluții erau deprimante. Dar, privind retrospectiv, existaseră de ceva vreme semnale de avertizare. Prima dată când am realizat că sub suprafața politicii poloneze se petrecea ceva îngrijorător a fost cu prilejul unei vizite la Cracovia în 2013, cu doi ani înainte ca partidul Lege și Justiție să recâștige controlul președinției și Parlamentului.

La cină, mi s-a povestit despre popularitatea teoriei conspirației legate de Smolensk. Catastrofa aviatică de la Smolensk se petrecuse în 2010, când un avion care îl transporta pe președintele polonez Lech Kaczyński, fratele geamăn identic al lui Jarosław, se prăbușise în Rusia, omorându-i pe președinte și pe mulți alți importanți oficiali guvernamentali, inclusiv pe președintele băncii centrale, comandanți militari și 18 membri ai Parlamentului. Anchete succesive, inclusiv ale guvernului polonez, ajunseseră la concluzia că prăbușirea fusese un accident tragic, cauzat de o ceață deasă și de erori de pilotaj.

Dar Jarosław Kaczyński – poate orbit de durere sau poate simțind un avantaj politic – nu a acceptat niciodată că dezastrul aviatic în care a murit fratele său fusese un accident. În schimb, el și acoliții lui au promovat ideea că Rusia plănuise să asasineze o bună parte a elitei poloneze și că guvernul polonez acoperise intenționat dovezile. Kaczyński a sugerat chiar că adversarii lui politici polonezi erau direct responsabili pentru moartea fratelui său, strigând în Parlament către băncile opoziției: „L-ați distrus! L-ați omorât!”²⁴.

Având în vedere lunga istorie de agresiuni ale Rusiei împotriva Poloniei – și amintirea masacrării elitei poloneze la Katîn de către Uniunea Sovietică în 1940 –, nu este surprinzător că mulți polonezi priveau cu suspiciune un accident petrecut pe teritoriul Rusiei în care murise o bună parte din conducerea țării. Dar anchetele succesive nu au reușit să găsească vreo dovadă care să confirme un asasinat – ca să nu mai vorbim de ideea că polonezii înșiși fuseseră în cârdășie cu rușii. Cu toate acestea,